

II.

EDUCACIÓ, CULTURA, IDENTITAT I CONEIXEMENT EUROPEU

EUROPA EN MOVIMENT: MEMÒRIA, IDENTITAT, CULTURA I FUTUR COMPARTIT

Ana M. PALOMO-CHINARRO

I. PREÀMBUL

La commemoració dels quaranta anys de l'ingrés d'Espanya a les Comunitats Econòmiques Europees em convida a reflexionar sobre el marc social en què s'ha desenvolupat una experiència generacional viscuda gairebé de manera simultània a les transformacions esdevingudes en aquest temps a l'Estat espanyol i a Catalunya: la consolidació de la democràcia, l'uropeïtzació de les nostres institucions, de les nostres professions i de les nostres cultures socials, econòmiques i polítiques. La pertinença al projecte europeu no ha estat, per a mi, un mer decorat institucional i geopolític, sinó que ha operat com una cartografia de possibilitats —un conjunt de drets, d'instruments, de valors i de nous espais de cooperació— que ha reconfigurat la dinàmica cultural de tota índole, que ha determinat la manera de gestionar polítiques privades i públiques, d'apropar-me a l'educació, de fer recerca, i, en definitiva, una manera d'entendre la posició que ocupem, tots i cadascun de nosaltres amb les nostres circumstàncies particulars, en un món interdependent.

Durant bona part del segle XIX i fins a mitjan segle XX, Espanya havia viscut en una mena de perifèria cultural i política respecte d'Europa. Mentre França, Alemanya o el Regne Unit desenvolupaven projectes nacionals basats en la industrialització i la modernització administrativa o s'embranchaven en grans conflictes internacionals, Espanya oscil·lava entre intents de canvi i períodes de regressió autòritària. Les guerres carlines en una època determinada, la inestabilitat

política del segle XIX, el desencís que va acompanyar a la pèrdua de les colònies el 1898 i, sobretot, la llarga durada de la dictadura després de la Guerra Civil, van contribuir a la percepció d'Espanya com un país que arribava tard a la modernitat europea. Aquesta percepció, que sovint era compartida per les mateixes elits espanyoles i viscuda com un llast difícil d'arrossegar, va influir profundament en la manera com la nació espanyola i el poble que la configurava es va anar relacionant amb Europa. Aquest retard respecte a la realitat europea i el decalatge socioeconòmic i, sobretot, cultural que això comportava es va anar heretant de generació en generació.

La transició democràtica va optar per un model de reconciliació que evitava confrontar directament el passat recent. L'elecció d'aquest model, que va ser funcional en els primers anys de la democràcia i que ha estat molt discutit amb posterioritat, va permetre estabilitzar el país i establir les bases d'un sistema polític i social nou i crear expectatives esperançadores per a un futur que havia de ser l'immediat per a la meua generació, un futur en el qual s'albirava la possibilitat de recuperar el temps i les oportunitats malbaratades de desenvolupament gràcies a la voluntat pròpia i aliena d'integració a institucions internacionals. La trajectòria sociopolítica seguida fins a arribar a l'adhesió i la futura integració d'Espanya a la Comunitat Econòmica Europea el 1986, va ser sovint presentada com un moment de normalització política, social i econòmica després de dècades d'aïllament i solitud. Igualment, a Catalunya es va percebre com l'entrada a un espai d'obertura econòmica i política i a un marc que havia de permetre el desenvolupament d'una realitat basada en una tradició social i cívica pròpia.

Des d'una perspectiva vital i professional, m'he format i he treballat, amb el pas del temps, en un entorn en què Europa ha passat de ser un horitzó ambiciós a convertir-se en una arquitectura real de vincles, conflictes, renúncies i responsabilitats compartides. Aquesta transició s'ha manifestat en dues dimensions que, al meu entendre, estructuren la relació amb la quotidianitat europea: d'una banda, la lògica multinivell de la governança, que obliga a articular els àmbits local, autonòmic, estatal i europeu per a qualsevol activitat professional; de l'altra, la construcció d'un espai públic transnacional en què la mobilitat, la cooperació i el reconeixement de la diversitat cultural són condicions necessàries per a la innovació, la pacificació social i el progrés col·lectiu. Ambdues dimensions han impregnat la meua trajectòria, en les tasques de docència, en les de gestió universitària, i en les d'interlocució amb institucions i xarxes locals, estatals i europees d'índole cultural. I tot això combinat amb l'aprenentatge col·lectiu de ser i sentir-nos europeus.

El dia a dia d'aquesta experiència m'ha confirmat que l'europeisme no és un relat uniformitzador, sinó un model de convivència, una forma

d'encarar la pluralitat lingüística, cultural i política que ens defineix. La Unió Europea, amb totes les seves limitacions, ha actuat com a catalitzador d'un canvi profund en els imaginaris i en les pràctiques, ha creat incentius per a la professionalització i l'avaluació de polítiques de tota mena, ha obert circuits de mobilitat i d'intercanvi que han transformat les nostres expectatives i les de les noves generacions, i ha consolidat una cultura del diàleg que, en la pràctica professional, ha resultat tan rellevant en l'àmbit privat com a dins de l'aula o en els espais de presa de decisions de qualsevol classe. En aquest sentit, el sentiment de pertinença europea no s'ha imposat des de la retòrica, sinó que s'ha anat forjant a partir d'interaccions concretes, d'oportunitats tangibles i d'un aprenentatge compartit en el qual Catalunya i Espanya hi han trobat espais naturals per projectar-se i contribuir.

Alhora, aquests quaranta anys també m'han acarat a algunes qüestions que han resultat fonamentals en les diverses tasques a què he dedicat temps i esforç, tant en les professionals com en les personals. Entre aquestes realitats, que he pogut constatar des de l'experiència personal, destacaria el fet que Europa és un ens que mai no ha deixat d'interrogar-se ni d'evolucionar. Des de les primeres ciutats-estats de l'antiguitat fins a les metròpolis contemporànies, els seus habitants han viscut envoltats de preguntes que travessen generacions i generacions: qui som?, d'on venim?, què compartim?, què ens separa? Cercar respostes a aquests interrogants, en els diferents àmbits que m'envolten, m'ha servit per poder entomar aquestes tasques i els diferents projectes personals i professionals que se m'han encarregat, amb el convenciment que Europa és, sobretot, una conversa, una conversa llarga, complexa, a vegades difícil, però sempre fecunda. Una conversa que ha sobreviscut a guerres, imperis, crisis i renaixements gràcies a moviments de solidaritat entre diferents persones, pobles i nacions. Una conversa que continua avui, en un món que canvia amb una velocitat vertiginosa, i que ens obliga a repensar què vol dir conviure, compartir, progressar, separar o imaginar un futur comú. Un món canviant que ha vist debilitar els diferents contractes socials existents fins ara, després de pandèmies, crisis climàtiques, migracions, revolucions digitals, guerres a prop de les nostres fronteres o ingerències polítiques de països poderosos sobre països més febles.

A totes aquestes tasques m'hi he pogut dedicar amb la voluntat d'ajudar a construir béns comuns des de l'escolta interessada d'aquesta conversa. Això, aquest convenciment, m'ha convidat a recórrer els camins que des de fa tants anys han anat configurant la cultura europea. A reconèixer les afinitats que ens uneixen i les diferències que ens enriqueixen. A compartir i entendre amb tota una comunitat que Europa no és un destí, sinó un procés, no és una essència sinó una construcció col·lectiva, no és un mapa, sinó un relat que encara s'està escrivint.

Des de la meva formació com a historiadora i des de la pràctica professional, he pogut debatre i explorar els fils que sostenen aquesta idea d'Europa. Fils que provenen de l'antiguitat clàssica, del cristianisme, de l'humanisme, de la Il·lustració; fils que es teixeixen en les ciutats, en les universitats, en els mercats, en les places; fils que es renoven cada vegada que un estudiant pot passar una frontera i recollir idees noves, que un artista pot dialogar amb una tradició cultural que li resulta aliena, que un ciutadà pot descobrir en un altre ciutadà una part diferent de la seva idiosincràsia. Des d'aquestes mateixes activitats professionals he viscut la importància dels diferents tractats de la Unió Europea en àmbits que van des de l'educació superior i la cultura fins a la política científica i la gestió del patrimoni. En tots aquests camps, la connexió europea m'ha facilitat una mirada comparada, m'ha predisposat a incentivar l'excel·lència arreu i m'ha posat a l'abast eines per abordar reptes que eixamplen territoris i fronteres.

Participar en aquesta publicació impulsada pel Consell Català del Moviment Europeu és, per tant, una oportunitat per situar la meva experiència personal en el corrent d'una història col·lectiva que ha transformat el país i la nostra manera de ser a Europa. No es tracta només de relatar beneficis estimulants o d'enumerar programes de cooperació, sinó de donar compte d'un procés d'aprenentatge institucional i de maduració ciutadana que han anat sedimentant una costosa i treballada identitat europea, oberta, plural i sempre propositiva. Des d'aquesta perspectiva, les consideracions reflexives que aniré aportant a continuació, a vegades reflexions més teòriques i altres de més pràctiques, volen ser, només, testimoni viu d'una memòria personal i compartida dels avenços, tensions i aprenentatges que han marcat aquestes quatre dècades. I, alhora, voldria apuntar algunes línies de futur sobre com reforçar una cultura cívica europea que ens permeti projectar amb ambició el país i la nostra comunitat sociocultural i acadèmica en els concerts d'una Unió Europea realment encara massa fràgil en el *maelström* sociopolític d'una actualitat extraordinàriament convulsa.

II. DIFERENTS ESTADIS D'UNA REFLEXIÓ PERSONAL I COL·LECTIVA

1. Introducció

Quan Espanya va ingressar a la Comunitat Econòmica Europea (CEE) el gener de 1986, el gest va ser celebrat i assenyalat, en les nostres agendes, com la culminació d'un llarg procés de normalització polític i social que s'havia iniciat amb la tornada a una certa normalitat democràtica després de quaranta anys de dictadura i d'uns quants d'una inestable transició política. L'adhesió d'Espanya a la

CEE es va veure com a una aposta de modernització en tots els àmbits —econòmics, polítics, socials i culturals— i una aposta de protecció en aspectes que semblaven garantir la consolidació democràtica definitivament, recordem que feia tres anys hi havia hagut maniobres involucionistes com el 23-F, i la consolidació de drets i de convergència amb el món desenvolupat, el món occidental. Però, com passa sovint amb els moments que la historiografia posterior identifica com a punts d'inflexió, el significat profund d'aquella adhesió només es podia comprendre si s'inscrivía en un relat més ampli. Europa, en el sentit modern del terme, no era només un espai geogràfic, sinó un projecte eminentment econòmic i polític que, finalment, havia de concretar-se en una identitat cultural que es fonamentava en una determinada lectura del passat. En aquest sentit ampli de les convencions inicials del que hauria de ser definitivament la UE (Unió Europea) cal destacar, com fa Dámaso Javier Vicente Blanco (2020) que «[...] en el Tractat CEE de 1957 no hi havia cap referència a la cultura europea, i només en una ocasió es menciona el terme cultura per referir-se al desenvolupament cultural dels territoris d'ultramar» (p. 275). Evidentment en els tractats signats a Roma, les directrius quedaven marcades, sobretot, per esperits de cooperació econòmics basats en els mercats i en la promoció del comerç, però els aspectes culturals sempre hi van ser presents encara que en forma d'accions que consideraven la cultura com un servei o com una mercaderia. S'ha de reconèixer que aquestes accions estaven gairebé sempre relacionades amb l'alta cultura, però tenien l'objectiu últim de crear un ampli espai cultural europeu.

Aquesta decidida voluntat de crear un espai cultural europeu basat en una identitat compartida havia d'anar concretant-se amb el pas del temps, i els fets així ho han demostrat. Tal com assenyala Vicente Blanco en el seu article *Identidad, cultura y pluralismo jurídico en la Unión Europea*, «Amb l'arribada del TUE de Maastricht s'inclou per primera vegada una referència a competències culturals europees en els tractats, de manera que l'article 128 TCE (després 151 CE i, finalment, 167 TFUE) atribueix expressament a la Comunitat competències en matèria cultural» (citant Martín i Pérez de Nanclares, 1995, tal com se cita a Vicente Blanco, 2020, p. 276).

Tony Judt (2006) insistia sempre en el fet que la identitat europea contemporània es construeix sobre la memòria de la destrucció, sobre la consciència que els nacionalismes agressius, les dictadures i les exclusions culturals havien portat el continent al desastre. La CEE, i després la Unió Europea (UE), van néixer com una resposta a aquesta experiència traumàtica, i per això van desenvolupar un discurs que, tard o d'hora, com hem vist reflectit en les cites anteriors combinaria la integració econòmica amb la defensa política de la diversitat cultural i lingüística. En aquest sentit, l'Europa que Espanya va trobar el 1986 era un espai que, tot i les seves contradiccions, valorava explícitament

la pluralitat interna i reconeixia el patrimoni cultural com un element essencial de la identitat europea. En sintonia amb aquesta idea, Jordi-Jesús Muñoz (2017) ens diu:

Tanmateix, el patrimoni no és l'únic element que constitueix la identitat cultural d'una societat. De fet, la identitat cultural es pot observar a través de diversos prismes, com ara la geopolítica, la geografia, la religió, l'etnicitat, la llengua o fins i tot els valors polítics o socials. Es tracta d'una qüestió delicada que s'ha d'abordar en molts àmbits (p. 150).

Per a l'Estat Espanyol la dictadura franquista havia representat una barrera i una ruptura profunda amb aquesta tradició europea, i havia comportat una pila d'anys d'aïllament internacional i de control ideològic. Durant dècades, aquest Estat va viure en una mena d'aïllament autoimposat, allunyat dels corrents polítics i també dels culturals que transformaven el continent. És en aquest context que l'entrada a la CEE el 1986 adquireix un significat profund. No es tractava només d'una concertació de caràcter econòmic i comercial, sinó d'un retorn simbòlic a Europa, d'una reintegració en un espai del qual Espanya havia estat, en gran manera, absent durant bona part dels segles XIX i XX. Per a Catalunya, aquest retorn tenia una dimensió addicional: significava la possibilitat de reconnectar institucionalment amb un espai que havia de ser un referent tradicional, cultural, cívic i polític.

Si volem entendre la profunditat del canvi que va representar l'entrada d'Espanya a la CEE, cal retrocedir molt més enllà de 1986. Europa, com a idea i com a projecte, era durant segles un espai d'arrelada circulació cultural, d'intercanvi intel·lectual i, alhora, de conflictes recurrents entre models polítics i econòmics diferents. De fet, ens diu Orlando Figes (2020) a *Los Europeos*:

Però només durant el darrer quart de segle (XIX) aquestes idees van obrir pas a la noció de l'existència d'una sensibilitat europea o d'una identitat cultural distintiva, una sensació d'«europeïtat» compartida pels ciutadans d'Europa, amb independència de la seva nacionalitat (p. 532).

Cal considerar, tanmateix, les paraules d'Orlando Figes (2020) quan a continuació afegeix, aprofundint en la mateixa consideració, unes paraules gairebé profètiques extretes d'una acurada lectura d'un llibre del filòsof alemany Friedrich Nietzsche:

Nietzsche va ser un pioner d'aquesta idea. A *Humà, massa humà* (1878) exposa que les nacions europees quedarien afeblides i un dia extingides pel «comerç i la indústria» internacionals, i que la «circulació dels llibres i de les arts» generaria una «comunitat de tota l'alta cultura».

Com a resultat d'aquests «encreuaments continus», argumentava Nietzsche, sorgiria una «raça mestissa», la dels «Homes europeus» (p. 532).

Aquest sentit primerenc de *ciutadania* —que més endavant reprendrem quan tractem la identitat cultural europea a la UE— coincideix, en el pensament de Figes, amb la manera com l'autor designa les persones que configuraven un cànon cultural compartit a l'Europa del segle XIX. Tot i que no formaven part de cap comunitat institucionalitzada, aquestes persones creaven un espai socialment interconnectat que, amb l'excepció de Rússia, s'assemblava força al territori de l'actual Unió Europea.

Hem de tenir en compte que l'adhesió d'Espanya a la CEE, coincideix amb una Europa que ja estava redefinint la seva identitat a partir de la diversitat. Ben aviat, la caiguda del mur de Berlín, la reunificació alemanya i l'ampliació cap a l'est van obligar la Unió Europea a repensar què significava ser europeu. En aquest procés, la diversitat lingüística i cultural va adquirir un valor central. Les llengües minoritzades, que durant segles havien estat considerades un obstacle per a la construcció d'estats nació homogenis, van començar a ser percebudes com un patrimoni a preservar. Catalunya, amb la seva llengua i la seva cultura, encaixava perfectament en aquest nou relat europeu. Però la integració europea no només va afectar la cultura catalana, també va transformar la cultura espanyola. L'Estat espanyol, que durant dècades havia intentat construir un relat nacional homogeni, es trobava ara en un espai polític que valorava explícitament la diversitat interna. Aquesta tensió entre un model estatal centralista i un model europeu pluralista va generar un debat que encara avui és present.

2. A propòsit d'una identitat europea

En un temps en què les fronteres es tornen a tensar i les identitats es reivindiquen amb una força renovada, pot semblar arriscat parlar d'Europa com d'un espai compartit. I, tanmateix, sota la superfície de les diferències, hi batega una memòria comuna que ha anat prenent forma al llarg dels segles. Si resseguim aquesta memòria veurem com Europa ha anat construint un espai comú que, sense negar la diversitat, la converteix en un motor de creativitat i convivència.

Europa aspira a una unió política, capaç de despertar un sentit d'unitat i pertinença. La realitat d'una comunitat política no depèn només de l'existència d'un projecte estructurat al voltant d'elements jurídics —com la separació de poders, les garanties judicials, la participació dels ciutadans o el procés de presa de decisions—, sinó també de la força del vincle que constitueix aquesta comunitat (Muñoz, 2017, p. 149).

Aquesta afirmació o reflexió de Jordi-Jesús Muñoz la podríem completar, en un sentit similar quan apuntem que Europa no és només un espai geogràfic. És també —i potser sobretot— un territori de valors. Uns valors universals que han anat prenent forma al llarg dels segles, que han estat discutits, defensats, reinterpretats, i que avui constitueixen un dels fonaments més sòlids del que entenem com a identitat europea. Aquests valors no són uniformes ni estan exempts de tensions, però formen un horitzó compartit que orienta les polítiques públiques, les institucions i les aspiracions col·lectives.

En relació amb la importància de tenir en compte aquests valors a l'hora de definir una identitat europea, ens diu Thierry Chopin (2018) que:

Tot i pertànyer a tradicions i històries nacionals diferents, els estats membres de la UE comparteixen valors, principis i interessos que constitueixen el nucli de la seva identitat, cosa que els distingeix d'altres països i regions del món, siguin la Xina i Rússia, però també els Estats Units. És precisament perquè la Unió Europea demostrarà constantment que aplica decisions i polítiques coherents amb aquests principis que podrà convèncer els seus ciutadans de manera més efectiva de la seva utilitat i legitimitat per afrontar els reptes del món actual (p. 5).

La solidesa del projecte polític europeu, que es posa en dubte actualment pels moviments geopolítics i econòmics que s'estan produint en el món en general, pot trobar adhesió a través de la defensa d'aquests valors i de la identitat que els estats membres poden aportar com un valor comú. Una proposta similar l'argumenta com a resposta Jordi-Jesús Muñoz (2017), quan ens diu:

Les veus que han estat reclamant una construcció europea no només en l'àmbit econòmic sinó també en la dimensió cultural, s'han intensificat en els darrers anys, al mateix temps que s'han anat fent passos significatius cap a una unió política i s'han formulat nous conceptes, com el de ciutadania europea. Aquest concepte va més enllà del mercat i afecta el sentiment de pertinença, lleialtat i identitat, i es basa no només en l'ordre econòmic i polític, sinó també en el cultural (p. 149).

Quan observem el conjunt d'afinitats culturals que caracteritzen a molts dels estats membres constituents i les diferències en la nova realitat d'Europa —les arrels grecolatines, el cristianisme, els moviments intel·lectuals de la modernitat, les famílies lingüístiques, els intercanvis artístics i educacionals, els valors socials i polítics, les relacions bilaterals, la mobilitat contemporània o la incorporació i acceptació, en procés, de conceptes socials fonamentals per a la convivència dintre d'aquesta unitat com la multiculturalitat i la interculturalitat— descobrim que el continent és molt més que una unió d'estats. És un espai simbòlic, una comunitat imaginada, un territori de memòries i aspira-

cions compartides. Per comprendre aquesta idea ens cal la formació del coneixement mutu com a base d'un aprenentatge i d'una educació basada en l'establiment d'una coneixença recíproca educacional. Ens diuen Miriam García Blanco i Alfonso Diestro Fernández (2013) que:

El desenvolupament de la identitat cultural comença amb el coneixement de la mateixa cultura i, posteriorment, amplia aquest coneixement als grups culturals amb què entrem en contacte. Tot el procés d'ensenyament-aprenentatge ha de tractar transversalment la dimensió multicultural, alhora que s'han de plantejar coneixements que no amaguin ni evitin els principals problemes als quals ens enfrontem en l'actualitat. El coneixement dels drets humans, de les responsabilitats socials, del marc axiològic comú i de la comprensió de com funcionen els estats de dret, basats en la democràcia, són elements que tot ciutadà europeu hauria de conèixer i que, juntament amb altres elements de caràcter simbòlic (himnes, banderes, lleis, edificis...), poden facilitar i donar suport al sentiment de pertinença (p. 20).

Aquesta identitat europea és plural, dinàmica, en constant evolució. No anul·la les identitats nacionals, regionals o locals; les integra en un marc més ampli, on la diversitat es converteix en un element constituïu... En termes generals, podríem dir que:

La definició d'identitat està unida al concepte de cultura, de manera que s'hi inclouen els costums, les creences, les actituds, els símbols, el llenguatge, els signes, els espais i els territoris que els individus, com a membres d'una comunitat o d'un grup, entenen com a propis i que comparteixen com a sentit comú d'identitat. Des d'aquest punt de vista, la identitat d'una persona prové de la seva cultura, que és l'arrel de les habilitats creatives i de la capacitat d'adaptar-les tant a altres éssers humans com a altres ambients naturals (Mazas, 2001-2002, citat a Santacreu i Albert, 2004, p. 9).

La construcció d'una identitat europea contemporània és un procés que, malgrat els esforços institucionals, continua sent profundament ambigu. Europa, com a projecte polític, ha intentat durant dècades articular un relat que combini la memòria de la destrucció amb la promesa d'un futur compartit. Però la identitat europea no és un producte acabat, sinó una negociació constant entre el passat i el present, entre la diversitat interna i la necessitat de cohesió, entre les memòries nacionals i la voluntat de construir una memòria comuna. Segons George Flouris:

La construcció d'una identitat europea significa que les persones han d'incorporar a la seva pròpia identitat nacional una altra de caràcter supranacional, cosa que comporta la necessitat de trobar unes característiques essencials d'identitat compartida; les persones de les diferents nacions necessiten sentir seguretat i voler adherir-se a una entitat

transnacional, sense haver de sacrificar les seves identitats personals o nacionals. Per això, s'han de facilitar les condicions que permetin reinternalitzar els símbols supranacionals (iconografia compartida), els valors socioculturals, les actituds, etc. (marc axiològic comú) que mostrin cohesió i solidaritat, per tal que es construeixi una nova identitat (Flouris, 1998, citat a Santacreu i Albert, 2004, p. 15).

3. De com les polítiques educatives i culturals han contribuït a sostenir aquesta identitat sòlida i fràgil al mateix temps

Al marge dels tractats fonamentals, dels infinits articles que condicionen els reglaments i de les convencions que marquen les directives polítiques, economicistes o mercantilistes que constitueixen des de sempre la base de la Unió Europea, hi ha realitats que tenen molt a veure amb el desenvolupament d'accions que mantenen una intensa relació amb la quotidianitat compartida als diferents estats i que han contribuït enormement a confeccionar aquesta identitat europea que anem definint. Aquestes realitats també han ocupat una part important del meu temps personal i professional, i encara avui voldria compartir-ne alguns elements basats en la meva pròpia experiència.

A l'aixopluc d'aquesta Unió, hi ha iniciatives que tenen un recorregut silenciós i polítiques que van més enllà de la celebrada frase «És l'economia, estúpid», que va encunyar un estrateg de Bill Clinton durant la campanya electoral de 1992 i que va fer furor en el seu moment. Algunes d'aquestes polítiques, que semblen viure a la intempèrie i fora del paraigua de les decisions basades en l'economia i en els mercats, que no apareixen en les cimeres dels estats constitutius, que no contenen paraules grandiloqüents com competitivitat i productivitat, que no obtenen massa ressò en els mitjans de comunicació ni ocupen titulars en els informatius de les televisions o de les plataformes digitals, són les que ajuden, en gran manera, a la cohesió interna, al manteniment i la vigència dels contractes socials nacionals i transnacionals i a sostenir la legitimitat del projecte europeu sota l'ombra allargada del marc institucional actual. La inversió de fons econòmics europeus en aquestes polítiques, ha servit per al finançament de serveis públics, d'equipaments culturals necessaris, i per dotar d'instruments i projectes de progrés socials a una bona part de la societat que conforma aquesta Unió Europea.

La dimensió social d'aquests projectes és la primera que es ressent quan la paraula «crisi» —relacionada directament o indirectament amb l'economia o els mercats— fa saltar les alarmes a Brussel·les. L'impacte pot ser immediat davant d'aquestes crisis i el model social o el cultural, malgrat la voluntat dels estats membres de mantenir-los sense una repercussió massa elevada en els seus pressupostos, sent

l'arribada d'aires de canvi. A poc a poc, aquests models noten una subtil erosió i els actors que hi estan implicats comencen a expressar les seves particulars preocupacions, de present i de futur, i a assumir la fragilitat i la precarietat com a algunes de les realitats que més ressonen en l'univers pel qual es mouen.

Les polítiques culturals i educatives són algunes de les eines que fan menys brogit en el si de la Unió Europea i que, en canvi, resulten més determinants a l'hora d'ajudar a construir una identitat i una ciutadania europea. Aquestes iniciatives polítiques no busquen imposar una cultura única, sinó promoure la diversitat i facilitar els intercanvis entre els ciutadans europeus. Amb aquestes premisses, el futur d'Europa trobarà en l'educació i la cultura, en general, les millors aliades si busca combinar harmonització i diversitat, competitivitat i equitat, mobilitat i cohesió social.

Aquesta aproximació permet comprendre com els processos de mobilitat, les migracions internes, els programes educatius transnacionals i els intercanvis artístics han reforçat, en les darreres dècades, la percepció d'una Europa culturalment interconnectada. Al mateix temps, s'examinen les tensions i els reptes que aquest projecte afronta, especialment en un context marcat per la globalització, les crisis econòmiques, els moviments populistes i els debats sobre la sobirania nacional.

La identitat cultural europea, que ja hem anat esmentant com a objectiu fonamental en el procés identitari d'Europa, és un projecte en evolució que només pot consolidar-se si la Unió Europea reforça el paper de les universitats, promou l'art com a llenguatge compartit i gestiona la multiculturalitat com una oportunitat, no com una amenaça. Aquests tres elements —educació superior, cultura artística i diversitat— han estat fonamentals en el passat, són determinants en el present i seran decisius per al futur de la cohesió europea.

Bolonya, Salamanca, París i Oxford no eren institucions que es poguessin considerar autòctones, ni d'abast local, eren, ja a l'edat mitjana, focus de coneixement compartit que traspassaven fronteres. Havien creat un espai transnacional. Estudiants i professors circulaven lliurement, compartien llengua (llatí) i mètodes, i anaven establint una comunitat acadèmica que anticipava la idea d'Europa unida. El pas del temps va anar aportant canvis a aquests espais de coneixement i a aquestes comunitats acadèmiques, però fent una mena d'el·lipsi cinematogràfica fins a arribar a l'actualitat podríem observar com la Unió Europea ha consolidat un conjunt de polítiques i programes orientats a reforçar el paper de les institucions universitàries com a punts de generació de coneixement, innovació i cohesió social. Aquesta contribució es propicia gràcies a plans de finançament, marcs estratègics i corporacions que operen de manera coordinada per impulsar la qualitat, la internacionalització i la competitivitat del sistema universitari

europèu. En les últimes quatre dècades, la UE ha aconseguit articular un espai cultural compartit que respecta la diversitat interna i, alhora, genera un sentiment de pertinença comú. L'espai ha vingut condicionat per les competències que la UE té en matèria cultural —limitades però prou significatives— i per la forma com aquestes s'han anat desplegant en un context de globalització, ampliacions progressives i adequacions socials. Aquests moviments estratègics han tingut un impacte profund en l'educació superior i en la mobilitat acadèmica. Des de finals del segle xx, la UE ha impulsat un conjunt de reformes i programes que han transformat l'adaptació i el com s'organitzen els estudis, com es reco-neixen les titulacions i com circulen estudiants i docents.

Entre les iniciatives més reeixides hi ha el Procés de Bolonya i el programa Erasmus. El Procés de Bolonya, en vigor des de 1999, s'havia plantejat com a objectiu donar coherència als sistemes d'educació superior europeus, tenir un valor integrador i establir l'Espai Europeu d'Educació Superior (EEES). El procés ha permès: més i millor comparabilitat de titulacions, la consolidació del sistema ECTS (European Credit Transfer and Accumulation System) i la creació d'un marc de garantia de qualitat compartit. Erasmus és el programa europeu que promou la mobilitat i la cooperació en educació, formació, joventut i esport. Des de la seva creació, ha facilitat la mobilitat de milions d'estudiants i ha contribuït a reforçar la identitat europea i les competències interculturals, la millora de competències lingüístiques, l'obertura internacional de les institucions, i la innovació pedagògica a través de projectes de col·laboració. Aquestes i d'altres iniciatives que complementen aquests programes com el Marc Europeu de Qualificacions (EQF), l'Horizon Europe o l'Agenda Europea d'Educació Digital han estat al nostre costat a l'hora de treballar el desenvolupament de la universitat més enllà de les nostres fronteres. Tal com hem assenyalat, les limitacions en les competències que mantenen les directives de la UE pel que fa a les universitats, han plantejat reptes i déficits estructurals que probablement s'aniran corregint si l'evolució en aquests àmbits de la UE ho permet, i també s'haurà de treballar per millorar aspectes com: enfortir la dimensió social del Procés de Bolonya, garantir una mobilitat més inclusiva, consolidar les Universitats Europees com a espais d'innovació, recerca i mobilitat, accelerar la digitalització educativa garantint l'accés universal a recursos digitals, reforçar la sostenibilitat com a eix transversal de tots els programes educatius i impulsar la cooperació amb països veïns. La majoria d'aquestes propostes de futur tenen com a objectius: arribar a l'equitat real de trajectòries, la correcció de les desigualtats entre l'alumnat de les universitats dels diferents països, propiciar serveis de benestar i salut mental, millorar la sostenibilitat dels programes, permetre trajectòries modulars que no penalitzin als alumnes que treballen i estudien, i propiciar la multi-

culturalitat i la interculturalitat presents ja en la majoria de campus universitaris.

No ha estat només la universitat el meu punt d'interès cultural, també l'àmbit artístic ha merescut la meva atenció, tot i que les competències en aquesta realitat són molt limitades perquè, al cap i a la fi, les propostes de l'art en la cultura passen més per la producció privada que per la pública. Tot i les limitacions imposades, penso que l'art continua sent un pont entre cultures. Per motius com aquests estic convençuda que algunes idees han tingut repercussions positives. Per exemple, la designació periòdica de Capitals Europees de la Cultura ha demostrat que la cultura pot revitalitzar ciutats, generar cohesió i reforçar el sentiment europeu. Altres projectes com l'ajut per a la digitalització de productes com ara llibres, art, música, fotografies i documents —la plataforma digital Europea— democratitza l'accés al patrimoni i converteix la cultura en un bé accessible i comú. L'art pot contribuir a crear un imaginari compartit que transcendeixi llengües i fronteres. Pot arribar a convertir-se en un espai en el qual la identitat europea pugui fer-se visible i pugui fer-se representativa.

Malauradament en altres aspectes culturals la UE no hi pot incidir. No pot harmonitzar legislacions culturals, però sortosament sí que pot donar suport, coordinar o complementar les polítiques dels estats membres, també pot promoure la cooperació cultural i finançar programes culturals... Per millorar la seva contribució a la cultura europea i a la nostra identitat cultural hauria d'adquirir competències compartides, coordinar polítiques de protecció del patrimoni i impulsar estratègies culturals europees vinculants, no només recomanacions. I si tenim en compte que la globalització cultural i el domini de grans indústries poden diluir la cultura europea i homogeneïtzar gustos i referents, s'hauria de participar en la producció cultural europea i en la seva difusió i la projecció de la nostra cultura al món.

4. Arriba el moment de comprovar la resistència de la identitat europea

Europa ha d'afrontar reptes que posaran a prova la seva cohesió i que ens permetran comprovar les resistències d'unes costures basades en aquesta identitat que fins aquest moment hem anat interrogant. La crisi climàtica, les tensions geopolítiques, les desigualtats internes, els desequilibris en les escales socials dels diferents països, les migracions que es repartiran de manera arbitrària segons la solidaritat que cada país mostri, la transformació i la revolució digital i el ressorgiment de moviments identitaris exclusius, són només alguns dels elements que configuren un escenari molt incert. A favor hi tenim que Europa sempre ha avançat a través de les seves múltiples crisis.

La qüestió, en aquests moments i veient la multiplicitat d'elements que té en contra, és si serà capaç de fer-ho de nou i, sobretot, no sabem com es comportarà davant d'un escenari de policrisis com l'actual.

Els reptes actuals de la Unió Europea són els reptes d'un ens que ha deixat enrere les certeses del segle xx i que s'ha trobat en acabar el primer quart del segle xxi amb un panorama convuls i amb una realitat que li presenta la conflictivitat com a motor contemporani de canvi accelerat. La Unió Europea va néixer com a un projecte de pau i reconstrucció, es va consolidar com a un projecte de prosperitat econòmica i es va expandir com a un projecte de democratització i estabilització política. Ara, en aquesta època, marcada per un món globalitzat que opera sense mecanismes fiables de governança mundial, per polítiques de polarització presents en tots i cadascun dels estats, per governs que alimenten el conflicte mitjançant invectives constants i que alhora aspiren a controlar l'agenda política arreu, la Unió Europea es veu sotmesa a pressions creixents: la desinformació s'erigeix en eina de confrontació, la confiança institucional es debilita tant dins de la UE com més enllà de les seves fronteres, els conflictes interns i internacionalitzats es multipliquen, i la gestió de la multiculturalitat i la interculturalitat esdevé un desafiament central en molts dels seus països membres. A tot això s'hi afegeix un euroescepticisme cada vegada més arrelat en unes societats que mostren símptomes d'involució democràtica. Davant d'aquest conjunt de reptes, Europa es troba, ara mateix, en una cruïlla que exigeix repensar amb profunditat els fonaments del seu projecte polític, social i cultural.

La crisi financera del 2008 va posar de manifest les fragilitats d'una unió monetària sense una unió fiscal. La crisi dels refugiats del 2015 va evidenciar les tensions entre solidaritat i sobirania, entre drets humans i control fronterer. El Brexit va demostrar que la integració europea no és irreversible. La guerra a Ucraïna ha reobert preguntes que semblaven superades sobre la seguretat, la sobirania i la capacitat d'Europa per actuar com un actor geopolític coherent. I la crisi climàtica, que afecta tots els països europeus, exigeix una transformació profunda dels models econòmics i socials. En aquest context, la identitat europea es veu sotmesa a tensions que no són només polítiques o econòmiques, sinó també culturals i simbòliques. Europa ha de decidir si vol ser un espai de mercat o un espai de valors, si vol prioritzar la competitivitat o la cohesió, si vol construir una identitat basada en la diversitat o si vol imposar una narrativa comuna que, inevitablement, deixaria fora moltes veus. Aquestes tensions no són noves, però s'han intensificat en un moment en què les societats europees experimenten transformacions profundes: envelliment demogràfic, migracions massives, polarització política, revolució digital i crisi de confiança en les institucions.

Catalunya i Espanya es troben enmig d'aquestes transformacions. La seva experiència històrica, marcada per tensions internes i per una relació complexa amb Europa, ofereix una perspectiva particular sobre els reptes del continent. Catalunya, amb la seva identitat cultural forta i la seva tradició d'obertura, pot contribuir a una Europa que busca equilibrar la diversitat i la cohesió. Espanya, amb la seva experiència de transició democràtica i de gestió de la diversitat interna, pot aportar lliçons valuoses sobre com construir un estat plural en un context de tensions territorials.

La globalització ha afegit una capa addicional de complexitat. Les societats europees, incloses la catalana i l'espanyola, són avui més diverses que mai. Les migracions han transformat les ciutats, les escoles, els espais públics i les identitats quotidianes. La interculturalitat, que havia estat un ideal europeu, s'ha convertit en una realitat que exigeix polítiques concretes i respostes socials. La tecnologia, per la seva banda, ha transformat la manera com les persones es relacionen amb la cultura, la política i la identitat. Les xarxes socials han creat espais de comunicació que transcendeixen les fronteres estatals, però també han generat polarització i desinformació. La identitat europea, que havia estat construïda a partir de la memòria i de la cooperació institucional, ha de competir ara amb identitats digitals fragmentades i amb discursos que sovint qüestionen els valors democràtics. Catalunya i Espanya no són alienes a aquestes transformacions: el debat sobre la identitat, la llengua i la política s'ha intensificat en un entorn digital que amplifica les tensions i accelera els conflictes.

En aquest context, el futur de la identitat europea dependrà de la capacitat de la Unió per gestionar la diversitat interna i per construir un relat que sigui alhora inclussiu i coherent. La identitat cultural europea del futur no pot basar-se en la uniformitat; ha de basar-se en la capacitat de gestionar la diversitat i de construir un espai on les identitats locals, nacionals i europees puguin coexistir i enriquir-se mútuament. Imaginar el futur de la identitat europea és un exercici que exigeix prudència, però també valentia. Prudència, perquè la història ens ha ensenyat que les identitats col·lectives no evolucionen de manera lineal ni previsible; valentia, perquè renunciar a imaginar el futur equival a renunciar a transformar-lo i sucumbir davant dels reptes. Europa es troba avui en un moment de redefinició profunda, en què les categories que havien estructurat el segle xx —estat nació, sobirania, frontera, identitat cultural— són qüestionades per forces globals que no respecten els límits administratius ni les certeses ideològiques.

La Unió Europea, que havia estat concebuda com un projecte de pau i prosperitat, ha de reinventar-se en un món on la competència geopolítica, la crisi climàtica i la revolució tecnològica exigeixen respostes que van més enllà de la lògica dels mercats i de les institucions.

La identitat cultural europea del futur no podrà basar-se només en la memòria del passat; haurà de basar-se en la capacitat de construir un relat compartit sobre el futur. Un relat que no negui la diversitat interna, sinó que la integri com un element constitutiu del projecte europeu, un projecte que ha d'assumir com a pròpies la multiculturalitat i la interculturalitat que caracteritzaran una bona part dels estats que la constituïran. Un relat propi, que la Unió Europea ha de construir amb veu pròpia i sense acceptar ingerències.

III. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES (SELECCIÓ)

- CHOPIN, T. (2018). «Europe and the identity challenge: Who are “we”?», *European Issues*, 466, 1-6. Fondation Robert Schuman.
- FIGES, O. (2020). *Los europeos: Tres vidas y el nacimiento de la cultura cosmopolita*, M. SERRANO GIMÉNEZ (trad.). Taurus.
- GARCÍA BLANCO, M., i DIESTRO FERNÁNDEZ, A. (2013). «Ciudadanía e interculturalidad. Elementos claves en la construcción de la identidad europea». *Interações*, 23, 2-29.
- JUDT, T. (2006). *Postguerra. Una historia de Europa desde 1945*, J. CUÉLLAR i V.E. GORDO DEL REY (trads.). Taurus. (Obra original publicada en 2005).
- MUÑOZ, J.-J. (2017). «Intercultural Europe: Cultural diversity in the EU and the debate on a common European cultural identity». *Papeles de Europa*, 30(2), 149-161.
- SANTACREU, O. A., i ALBERT, M. C. (2004). *Las dimensiones de la identidad europea* (PIONEUR Working Paper No. 8). PIONEUR Project, European Commission.
- VICENTE BLANCO, D. F. J. (2020). «Identidad, cultura y pluralismo jurídico en la Unión Europea. Un proceso inacabado». En B. MIRANDA ESCOLAR, B. VIDAL FERNÁNDEZ, i G. A. PÉREZ SÁNCHEZ (dirs.), *La Unión Europea al cumplirse los 70 años de la declaración Schuman (1950-2020)*, Universidad de Valladolid. pp. 269-286.